

LATENSKA KULTURA NA PROSTORU POŽEŠKE KOTLINE

UDK 903(497.5) "6387"

Primljeno/Received: 2002. 04. 08.

Prihvaćeno/Accepted: 2002. 04. 11.

Marko Dizdar

HR 10000 Zagreb

Institut za arheologiju Zagreb

Ul. grada Vukovara 68

Hrvoje Potrebica

HR 10000 Zagreb

Arheološki zavod Filozofskog fakulteta

Ivana Lučića 3

Na prostoru Požeške kotline zabilježni su nalazi svih razvojnih faza latenske kulture koja je u međurječju Save, Drave i Dunava obilježila razdoblje mlađega željeznog doba. Nalazi iz Velike i Bilača svjedoče o ranoj latenizaciji južnapanonske kasnohalštatske kulturne sredine koja se odvijala tijekom 4. st. pr. Kr. Oko 300. god. pr. Kr. prostore srednjeg Podunavlja trajno naseljavaju Kelti koji zajedno s autohtonim panonskim stanovništvom stvaraju plemensku zajednicu Skordiska. Njihova zapadna granica rasprostiranja, prema zabilježenim nalazištima dopirala je do rijeke Orljave i istočnih obronaka slavonskih planina koje se u antičkim izvorima spominju kao Mons Claudius. Uz manji broj nalaza s kraja ranoga i srednjega latena koji svjedoče o kontinuiranoj prisutnosti latenske kulture na prostoru Požeške kotline, najveći broj nalazišta pripada razdoblju kasnoga latena kada se bilježi postojanje većeg broja naselja. O postojanju kasnolatenetskoga groblja s paljevinskim ukopima u Bilaču svjedoče iznimni nalazi dva mača u koricama od željeznog lima koji upotpunjuju saznanja u poznavanju bojne opreme Skordiska s kraja 2. i tijekom 1. st. pr. Kr. kada međurječje Save, Drave i Dunava počinje zaokupljati pažnju nastupajuće rimske države. Na osnovi analize antičkih pisanih izvora te nalaza latenske kulture na području brodske Posavine, pretpostavlja se kako su tijekom mlađega željeznog doba Požešku kotlinu uz keltske Skordiske naseljavali najvjerojatnije i panonski Breuci. Jedan od najvažnijih razloga naseljavanju Skordiska na prostoru Požeške kotline su ležišta grafita kojeg su obilato koristili u keramičarskoj proizvodnji.

Ključne riječi: Požeška kotlina, latenska kultura, Skordisci, Panonci, Breuci, Mons Claudius, Velika, Pleternica, Bilač, Imrijevc

Požeška kotlina zatvorena vijencem slavonskih planina predstavlja mikroregionalnu cjelinu, pogodnu za proučavanje razvoja čitavog niza prapovijesnih kulturnih pojava. Za poznavanje njihova međusobnog odnosa te ostvarenih kontakata sa susjednim kulturnim pojavama važnu odrednicu predstavlja rijeka Orljava koja kao najveći vodotok Požeške kotline otječe prema Savi na jugu te na taj način povezuje prostor Požeške kotline s drevnim komunikacijskim smjerom koji je vodio nizinom Posavine, a u koju su se slijevala materijalna postignuća različitih europskih civilizacijskih tekovina. Uz klimatske i reljefne pogodnosti neophodne za trajno naseljavanje, Požeška je kotlina bila i područje poznato po kvalitetnim izvorima sirovina koje su

imale jedan od presudnih utjecaja na sveukupni razvoj opisanog prostora. Uz kamen koji je bio neophodna sirovina za izradu kamenih oruđa, na prostoru od Brusnika kod Pakraca pa do Kaptola i Velike na zapadnim i sjevernim obroncima Psunja te južnim dijelovima Papuka nalaze se ležišta tzv. grafitnih škrljevaca (Takšić 1974: 165) koja su posebno dobila na važnosti tijekom starijega i mlađega željeznog doba kada se grafit koristio u keramičarskoj proizvodnji. O proizvodnji grafita tijekom 19. stoljeća svjedoče brojni sačuvani arhivski navodi. U drugoj polovici 20. stoljeća između Kaptola i Velike provedena su istraživanja koja su trebala ispitati mogućnosti značajnije i ekonomski isplative eksploatacije ležišta grafita koja

se nalaze na južnim obroncima Papuka (Henzl 1977: 325). Svakako je zanimljiv podatak kako je u blizini Brusnika između 1946. i 1956. godine prikupljeno oko 6000 tona sirovog grafita. Na Pšunju su također zabilježena brojna nalazišta grafita, no ona, osim ležišta na položajima Gradina i Brezovo polje, nisu bila pogodna za suvremenu eksploataciju (Takšić 1974: 166). Ipak, tijekom razdoblja starijega i mlađega željeznog doba najvjerojatnije su i manja nalazišta grafita bila predmetom pažnje prapovijesnih rudara koji su pokušavali izdvojiti tu dragocjenu sirovinu za kojom su potrebe nadaleko premašivale zatvorene zemljopisne okvire Požeške kotline. Zbog takvih prirodnih i zemljopisnih pogodnosti, Požeška je kotlina oduvijek pružala mogućnosti razvoja, kako tijekom ranijih razdoblja prapovijesti tako i tijekom razdoblja mlađega željeznog doba koje je obilježila latenska kultura.

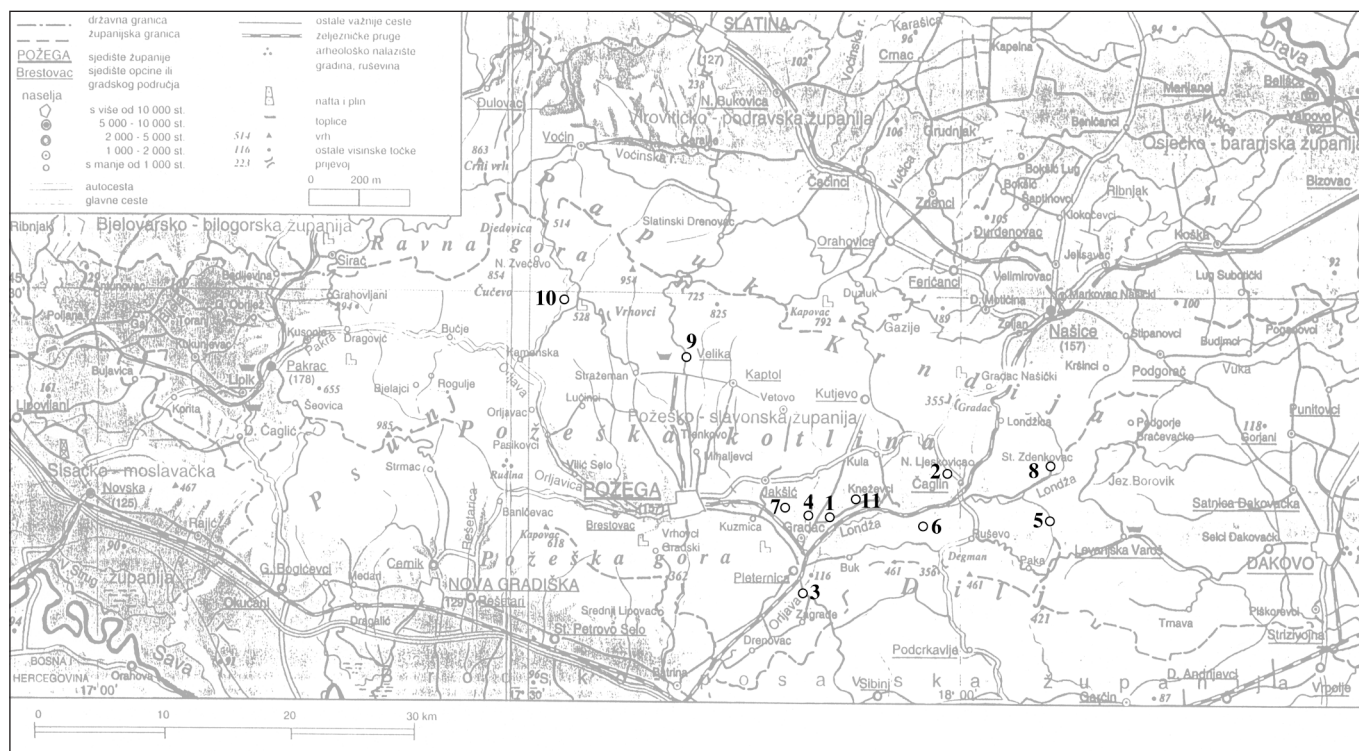
S prostora Požeške kotline poznat je veliki broj prapovijesnih nalazišta koja su u većini slučajeva poznata tek na osnovi malobrojnih slučajnih nalaza. Manja pokusna ili sustavna zaštitna iskopavanja provedena su na svega nekoliko nalazišta i rezultirala su otkrićima čije značenje nadaleko prelazi granice ove zatvorene zemljopisne cjeline. To se posebno odnosi na istraživanja tumula starijega željeznog doba u blizini sela Kaptol u sjevernom dijelu Požeške kotline koja su se odvijala između 1968. i 1975. godine (Vejvoda&Mirnik 1971; Vejvoda&Mirnik 1975; Potreblica 1998). Razdoblje mlađega željeznog doba u Požeškoj kotlini obilježila je pojavnost materijalnog naslijeđa latenske kulture koja je danas prvenstveno poznata na osnovi nekoliko slučajnih nalaza (Potrebica&Balén 1999: 27-29). Poznavanje postojeće kulturne slike upotpunjuju neki novi nalazi koji opisani prostor prikazuju kao pozornicu važnih događanja u samom sutonu prapovijesnog razvoja.

PREGLED ISTRAŽIVANJA NALAZIŠTA LATENSKE KULTURE

Prve nalaze latenske kulture na prostoru Požeške kotline skupio je i Arheološkom muzeju u Zagrebu poklonio kutjevački vlastelin i muzejski povjerenik Milan Turković. Tako se među nalazima skupljenim 1898. godine na višeslojnom prapovijesnom naselju kod Draganluga prepoznaju i keramički ulomci koji na osnovi svojih tipoloških karakteristika pripadaju latenskoj kulturi (Potrebica&Balén 1999: 11). Iz Bilača koji se nalazi u istočnom dijelu Požeške kotline potječe nalaz dvije brončane fibule koje su u Arheološki muzej pristigle 1907. godine. Fibula s pačjom glavicom i masivnim lukom koji je ukrašen urezanim linijama te oštećenom spiralom većih dimenzija pripada ranolatenskom razdoblju (T. 7:3), dok druga fibula koja odgovara tipu Jezerine (T. 7:5) ukazuje na naseljenost Bilača i tijekom mlađe faze kasnolatenskog razvoja. Za fibulu tipa Jezerine čija nožica ne pokazuje

tragove perforacije, zanimljiv je nedostatak spirale, već luk direktno prelazi u iglu, što nije slučaj kod ostalih primjeraka ovog tipa kasnolatenskih fibula (Potrebica&Balén 1999: 10, T. 1.3-4).

Slučajni nalazi kamenih artefakata i keramičkih ulomaka koje je Petar Čakalić 1961. godine skupio na Babišnjači kod sela Gradac (T. 6:3-6) potaknuli su poduzimanje manjeg pokusnog iskopavanja tijekom kojega je pronađena građa iz različitih razdoblja prapovijesti. Latenskoj kulturi pripadaju ulomci dviju zdjela S-profiliranog tijela. Na osnovi rezultata iskopavanja pretpostavljeno je kako se na Babišnjači nalazilo kasnolatensko naselje. Iste su, 1961. godine, poduzeta i manja iskopavanja na nedalekom nalazištu Klasje na kojem su također zabilježeni mnogobrojni nalazi latenske kulture kao što su narukvice, dva zlatna zrna te mnoštvo perli od stakla i staklene paste koji su ukazivali na postojanje kasnolatenskog groblja. Ulomak brončane fibule masivnog luka okruglog presjeka kojoj nedostaje nožica (T. 7:6) pretpostavlja pripadnost nalazišta i mlađoj fazi ranolatenskog razdoblja (Vejvoda&Drechsler 1961: 56-57; Vejvoda&Šmic 1977: 85; Sokač-Štimac, 1984a: 129; Potreblica&Balén 1999: 11-12, 28, T. 6.3-4 Babišnjača; T. 8., T. 10.3 Klasje). S nepoznatog nalazišta iz okolice sela Gradac poznati su keramički ulomci latenske kulture, no moguće je kako oni potječu s već poznatih i opisanih nalazišta (Potrebica&Balén 1999: 13). U školskoj zbirci u Pleternici bilo je pohranjeno nekoliko nalaza latenske kulture koji potječu s nalazišta iz okolice sela Gradac. To su brončana ranolatenska fibula te tri veća i jedan sitniji ulomak brončanih srednjolatenskih narukvica koje su ukrašene križno raspoređenim plastičnim ukrasima (Majnarić-Pandžić 1970: 62, T. LV.7-10.). Jedan od opisanih ulomaka nalazi se u Muzeju u Požegi (Majnarić-Pandžić 1970: 118, bilj. 365.) i za njega se kao mjesto nalaza navodi Gradac-Novoselci. Ulomci latenske keramike skupljeni su 1963. godine i na nalazištu Šikara kod Novoselaca (Sokač-Štimac 1984a: 121). Prilikom iskopa kanala radi regulacije potoka Gnojnice, na polju Samardžinka u blizini sela Frkljevci 1961. godine D. Pavličević skupio je keramičke nalaze iz različitih razdoblja prapovijesti, među kojima se prepoznaju ulomci lonca zaobljenog tijela te najvjerojatnije vrča s vodoravno položenim rubom (T. 6:1-2) (Potrebica&Balén 1999: 11, T. 4.3-4). Površinski nalazi keramike latenske kulture zabilježeni su i na polju u neposrednoj blizini sela Ašikovci koje je Arheološkom muzeju u Zagrebu 1963. godine darovao Petar Čakalić (Potrebica&Balén 1999: 10). Pronalazak ulomaka latenske keramike spominje se prilikom zaštitnih istraživanja koja su 1976. godine poduzeta na Grabaračkim livadama kod Zaričca uslijed regulacije rijeke Londže. Od funkcionalnih oblika prepoznaju se ulomci lonca zaobljenog tijela te zdjele S-profilacije (Sokač-Štimac 1976: 47, T. XVIII.4-5; Sokač-Štimac 1984a: 117). Utvrđeno naselje mlađega željeznog doba, a prema nalazima pohranjenim u Muzeju u Požegi, nalazilo se na nalazištu Vrčan kod Ruševa. Keramički

Slika 1: 1. Ašikovci, 2. Draganlug, 3. Frkljevci (Samarđinka), 4. Gradac (Babišnjača i Klasje), 5. Imrijevcima, 6. Mali Bilač, 7. Novoselci (Šikara), 8. Stari Zdenkovec (Lenja Njiva), 9. Velika, 10. Vučjak Kamenski, 11. Zarilac (Grabaračke livade)

ulomci latenske kulture poznati su i s nalazišta Lenja njiva kod Starog Zdenkovca (Nenadić 1990: 16). Dijelu kasnolatske bojne opreme pripadaju dva duga željezna koplja koja su pronađena na nalazištu Vučjak Kamenski (T. 7:1-2). Koplja imaju uski list rombičnog presjeka, a na tuljcu jednog od njih nalazi se rupica za zakovicu koja je služila za pričvršćivanje drvenog nasadnika.

Za poznavanje razdoblja tijekom kojeg se odvijala rana latenizacija južnog dijela Panonske nizine od iznimnog je značenja pronalazak bogatog ranolatskog groba 1979. godine u Velikoj. Inventar groba koji je dospio u Muzej u Požegi sastojao se od 12 brončanih ranolatskih fibula, ulomaka pločaste fibule tipa Sanski most, tri brončane i dvije srebrne narukvice, srebrnog prstena, pršljena te jantarnih i staklenih perli. (T. 1. i 2.) Brojnost i bogatstvo opisanih nalaza zahtijevali su probno iskopavanje koje je poduzeto 1980. godine i u kojem je otkrivena konstrukcija groba koja se sastojala od riječnih valutica na koju je bila položena pokojnica. Osim kostiju, u iskopu su pronađeni sitni komadi ugljena, perle te keramički ulomci (Sokač-Štimac 1981; Sokač-Štimac 1984; Sokač-Štimac 1984a: 121; Majnarić-Pandžić 1996). Osim opisanih nalaza, dio bogate grobne opreme sastojao se od još nekoliko nalaza koji su naknadno pristigli u Požegu. (T. 3. i 4.) Riječ je o dvije brončane ranolatske fibule koje imaju svoje parove u već opisanim nalazima fibula, uz jednu spiralno savijenu srebrnu pletenu narukvicu, jednu narebrnu narukvicu, dvije plastično raščlanjene narukvice okruglog presjeka te još jednu narukvicu rombičnog presjeka i prebačenih krajeva. Također,

dio nalaza predstavljale su i različito oblikovane perle od jantara i stakla mliječnobijele i kobaltnoplave boje. Od jantara su četiri piramidalne i dekorirane perle te još 20 perli više ili manje diskoidnog obrisa, dok su od stakla osam amforastih i jedna perla bikoničnog oblika. Navedeni nalazi u potpunosti odgovaraju već poznatoj slici ovoga iznimnog ranolatskog ženskog ukopa koji predstavlja jednu od stožernih točaka u poznavanju odnosa starije, halštatske i novonastale latenske kulture koja je obilježila razdoblje mlađega željeznog doba na velikom dijelu prostora današnje Europe (Majnarić-Pandžić 1996).

U pokusnim iskopavanjima koja je Gradski muzej Požega proveo u Imrijevcima 1999. godine pronađeni su ulomci keramike koji su pripisani latenskoj kulturi i brončana fibula kasnolatske sheme s trokutasto raskovanim lukom trakastog presjeka koji je na kraju plitko narebrn (T. 7:4). Nožica fibule nedostaje, dok se od spirale sačuvao samo jedan navoj. Za poznavanje kasnolatske bojne opreme od iznimnog je značaja nalaz iz 1993. godine kada su na groblju u Bilaču pronađena dva duga željezna mača u koricama (Sl. 2). Mačevi su se najvjerojatnije nalazili kao prilog u paljevinskim grobovima, o čemu svjedoči i podatak kako su pronađeni savijeni, no prilikom izravnavanja su puknuli te su bili «zavareni» i premazani aluminijskom bojom. Dužina mačeva iznosi između 94 i 96 cm, dok je širina korica u gornjem dijelu 5 cm. Mačevi duž ravnomjerno širokog sječiva imaju naglašeno srednje rebro, vrh im je zaobljen ili polukružan, dok se na vrhu trna oba mača nalaze pločice. Graničnici su zvonolikog oblika i na vrhu su

zaravnjeni. Mačevi se nalaze u koricama od željeznog lima koje imaju rebro po sredini i završavaju zaobljenim *ortbandom*. U gornjem dijelu prednje strane korica nalaze se spojnice u obliku dvaju ležećih slova S, dok se na stražnjoj strani nalazi uređaj za provlačenje remena izduženog oblika. Zajedno s mačevima, prema kazivanju, pronađeni su umbo okruglog oblika koji upotpunjuje kronološku sliku cjelokupnog nalaza te veći broj drugih nalaza koji su danas izgubljeni. Opisani nalazi ukazuju na postojanje kasnolatenskog groblja koje svakako zaslužuje barem provođenje manjeg pokusnog iskopavanja kako bi se odredio njegov prostorni i vremenski opseg te definirao pogrebni običaj.

TIPOLOŠKO-KRONOLOŠKA OBRADA NALAZA

Jedan od najznačajnijih nalaza na prostoru međurječja Drave, Save i Dunava koji opisuje proces rane latenizacije južne Panonije predstavlja otkriće bogato opremljenog groba žene u Velikoj (T. 1-4). Svakako treba istaknuti kako do sada nepoznati dio nalaza odgovara već stečenoj kulturno-kronološkoj slici. Brojne brončane zoomorfne fibule i narukvice koje pripadaju nošnji pokojnice svojina su i naslijeđe ranolatenske kulturne pojavnosti (Majnarić-Pandžić 1996). Prema P. Popoviću za brončane zoomorfne fibule iz Velike najbliže usporedbe mogu se pronaći na groblju u Szentlőrincu, dok ukrasi na lukovima fibula te V-motivi odgovaraju nalazima fibula iz grobova s prostora sjeverne Austrije, Češke i Moravske. Među fibulama iz Velike P. Popović prepoznanje i neke mlađe oblike koji su bliski fibulama horizonta Dux fibule (Popović 1996: 106-107, sl. 2.-3.). Kada se pokušava odgonetnuti s kojeg prostora ranolatenske fibule pristižu u kasnohalštatsku kulturnu sredinu južne Panonije i sjevernog Balkana, N. Majnarić-Pandžić uočava kako se najviše usporedbi može pronaći na nalazištima u Austriji, Češkoj, Moravskoj i Njemačkoj. Očekivalo bi se kako na prostoru susjedne Transdanubije treba potražiti ishodište tog kulturnog i etničkog impulsa, no na opisanom se prostoru poznaje mali broj zatvorenih ranolatenskih nalaza na kojem se tek s horizontom Dux i Münsingen fibula izdvaja veći broj zabilježenih nalazišta (Majnarić-Pandžić 1996: 45). Za P. Popovića brončane zoomorfne fibule u Veliku dolaze sa sjeverozapada ili sjevera preko Transdanubije te se pretpostavlja kako se možda radi o direktnom latenskom utjecaju ili samoj keltskoj prisutnosti u stranoj panonskoj sredini (Popović 1996: 120-121, 124).

Za brončane narukvice iz Velike usporedbe je moguće pronaći u grobnim cjelinama na keltskim grobljima u Češkoj gdje pripadaju stupnju Lt B1a, što odgovara prvoj polovici 4. st. pr. Kr. (Waldhauser 1987, sl. 4.). U ranolatenskom grobu 21 na nekropoli Dubník u kojem su pokopane žena i novorođenče, zabilježena je brončana narukvica u kombinaciji s amforastim i bikoničnim perlama od stakla te pršljenom, što u znatnim crtama nalikuje sadržaju groba iz Velike (Bujna 1989: 270-271, T. XXIV.5, 7-8). S prostora Transdanubije sličan grobni inventar s ranolatenskim brončanim fibulama, narukvicama te brojnim perlama amforastog oblika poznat je i s nalazišta Keszthely-Csórégödör (Hunyady 1942: T. XL.1). O povezanosti s prostorom rasprostiranja kulturne skupine Donja Dolina-Sanski most¹ svjedoči brončana pločasta fibula tipa Sanski most. Jedini nakitni oblik koji se može povezati s autohtonim izričajem s kraja starijeg željeznog doba na južnapanonskom prostoru predstavljaju narukvice od srebrne tordirane žice² kojih je ukupno u grobu bilo dvije (T. 2:1,3; T. 3:1). Stoga, zajedničko pojavljivanje ranolatenskih zoomorfni fibula i oblika koji pripadaju južnapanonskoj kasnohalštatskoj kulturi u okviru iste grobne cjeline ostavljaju i dalje otvoreno pitanje o etničkom određenju ovog grobnog nalaza (Majnarić-Pandžić 1996: 36-37, sl. 1.-2.). Porijeklo narukvica od srebrne tordirane žice P. Popović također nalazi na prostoru zapadnog Balkana i jugoistočne Panonije (Popović 1996: 106-107). Kraju starijeg željeznog doba i početku latenske kulture, odnosno razdoblju 4.-3. st. pr. Kr., pripadaju i perle od stakla mliječnobijele ili kobaltnoplave boje u obliku posude ili amfore (T. 2:7,9; T. 4) mediteranskog porijekla koje su zabilježene kako na nalazištima na zapadnom Balkanu tako i na prostoru Karpatske kotline od Srijema do Slovačke gdje su posebno brojne (Božić 1981: 315; Popović 1996: 106-107, sl. 3.1, 4; Popović 1997)³. Zbog velikog broja perli od stakla i jantara koje najvjerojatnije pripadaju dvjema niskama, P. Popović ukazuje na mogućnost kako se radi o dvojnog grobu u kojem su pokopani žena i dijete (Popović 1996: 107). Različito oblikovanim staklenim perlama iz Velike odgovaraju perle istih oblika koje su pronađene na Klasju kod sela Gradac (T. 5). Za jantarne, ali i staklene perle različitih oblika i ukrasa postoje brojne odgovarajuće usporedbe na istočnoalpskim nalazištima iz 5.-4. st. pr. Kr., posebno na tlu Dolenjske gdje se pretpostavlja i njihova produkcija (Potrebnica&Balen 1999: 27). Amforaste perle od prozirnog stakla

¹ Za ranolatenske nalaze u Donjoj Dolini te na ostalim nalazištima u Bosni i Hercegovini: Marić 1963; Marić 1964

² Jovanović 1994. U radu o najstarijim keltskim grobovima na prostoru sjevernog Balkana raspravlja se i o nalazištima nakita od srebrne tordirane žice kojem pripadaju narukvice iz Velike.

³ Popović 1997. U radu se opisuje mediteransko porijeklo amforastih perli koje se nalaze u grobovima žena. Osim o njihovoj rasprostranjenosti, navode se i materijali od kojih su napravljene.

pronađene su u Sremskoj Mitrovici u okviru kasnohalštatskih grobnih cjelina, ali i zajedno s ranolatskim zoomorfnim te Dux fibulama (Majnarić-Pandžić 1970: 45, T. XXIII.5-6). Perle ovog oblika zabilježene su u Donjoj Dolini u fazi IIIa (Marić 1964: 46, T. XXIII.50), odnosno u fazi 3b koju B. Čović datira u drugu polovicu 4. i koja još traje početkom 3. st. pr. Kr. (Čović 1987: 262, 265-266). Svakako je zanimljivo kako su na Kapiteljskoj njivi u grobu 37 tumula VII pronađene amforasta perla i ranolatska fibula (Križ 2001: 155-156).

Grob žene iz Velike opremljene na latenski način datiran je na osnovi brončanih ranolatskih zoomorfno oblikovanih fibula u sredinu 4. st. pr. Kr. (Majnarić-Pandžić 1996: 35-37). P. Popović izdvajanjem nekih mlađih oblika fibula bliskim fibulama Dux horizonta grob iz Velike datira u drugu polovicu 4. st. pr. Kr. (Popović 1996: 107). Za D. Božića grob iz Velike pripada fazi Čurug koja opisuje kraj starijeg željeznog doba i razdoblje prije naseljavanja Kelta koje se na prostoru srednjeg Podunavlja odvijalo na prijelazu 4. u 3. st. pr. Kr. (Božić 1981: 315, 324).

O važnosti prostora Požeške kotline tijekom prijelaza starijeg u mlađe željezno doba svjedoči i slučajan nalaz iz Bilača (T. 7:3) brončane ranolatske zoomorfne fibule s pačijom glavicom te oštećenom spiralom koja je najvjerojatnije imala šest navoja (Potrebnica&Balen 1999: 28). Najbliža se usporedba za fibulu iz Bilača može pronaći u Vrućici gdje su otkrivene ranolatske fibule sličnog oblika glavice i luka (Truhelka 1901: 14-15, T. I.)⁴. Prema tipološkoj podjeli U. Binding, fibula iz Bilača pripada tipu 16 ranolatskih fibula za koje je karakteristična pačija glavica. Unutar ovog najbrojnijeg tipa ranolatskih fibula razlikuju se brojne varijante, od onih s realističnim prikazom pačije glavice do onih s krajnje stiliziranom predstavom. Fibula iz Bilača pripadala bi varijanti koja opisuje fibule s kuglasto oblikovanim očima (Binding 1993: 27-33, T. 23.4: Viehhausen).

Mlađoj fazi ranolatskog razdoblja pripada slučajan nalaz brončane Dux fibule iz Gradca (Majnarić-Pandžić 1970: 62, T. LV.7) koja ukazuje na kontinuiranu prisutnost latenske kulture na prostoru Požeške kotline i tijekom prve polovice 3. st. pr. Kr. Istom vremenskom razdoblju pripada možda i brončana fibula masivnog luka okruglog presjeka kojoj nedostaje nožica, a koja je pronađena na Klasju.

Srednjolatskom materijalnom naslijeđu s prostora Požeške kotline pripadaju slučajni nalazi ulomaka brončanih narukvica s križno raspoređenim plastičnim ukrasima koje su pronađene u okolici Gradca kod Pleternice (Majnarić-Pandžić 1970: 62, T. LV.8-10). Narukvica sličnog oblika iz Osijeka datirana je, poput

pletneričkih primjera, u mlađu fazu srednjolatskog razdoblja, odnosno u 2. st. pr. Kr. (Majnarić-Pandžić 1970: 39, T. XXV.8). S prostora Osijeka, odnosno groblja na Zelenom polju, poznat je nalaz dvije plastično ukrašene narukvice koje su se nalazile na nadlakticama pokojnice u grobu 1 (Spajić 1954: 8, T. I.2). Razdoblju mlađe faze srednjeg latena pripada i nešto plastičnije oblikovani ulomak narukvice sa šarnirskim zatvaračem koji je pronađen na položaju bare Kaluđer kod Starih Mikanovaca (Majnarić-Pandžić 1970: 65, T. XL.6), kao i identični ulomak s nepoznatog nalazišta iz Vinkovaca ili okolice (Dizdar 2001a: 111, T. 2.2). Kao slučajan nalaz na prostoru nekropole u Donjoj Dolini zabilježene su brončane plastično

Slika 2: Kasnolatski mačevi iz Bilača

⁴ Za rasprostranjenost ranolatskih fibula na prostoru južne Panonije i sjevernog Balkana: Majnarić-Pandžić 1996.

raščlanjene narukvice za koje se pretpostavlja kako su proizvod donjodolinskih radionica tijekom faze IIIb, što odgovara razdoblju između 250.-100. god. pr. Kr. (Marić 1963: 70, 74, T. II.16, 18-19; Marić 1964: 47, T. XVIII.13-16, 18).

Najveći broj nalaza latenske kulture s prostora Požeške kotline pripada kasnolatenskom razdoblju kada se bilježi postojanje većeg broja naselja, dok o pripadajućim grobljima za sada svjedoči samo nalaz s područja Bilača gdje su otkrivena dva duga željezna mača u koricama te veći broj drugih predmeta kojima se izgubio trag (Sl. 2). Oba su mača pronađena u savijenom obliku, a s obzirom na tipološke karakteristike predstavljaju svojinu starije faze kasnolatenskog materijalnog naslijeđa kada dolazi do promjena u naoružanju Kelta (Božič 1984: 80). U razdoblju kasnog latena grobovi ratnika u kojima se nalazi mač nisu tako brojni kao u ranjim fazama razvoja latenske kulture, već se na osnovi istraživanja, posebno na grobljima Skordiska, uočava kako se u znatnijem broju pojavljuju grobovi u kojima se nalaze po dva ili više kopalja, dok mačevi kao osnovni dio napadačke bojne opreme nedostaju (Božič 1981: 319, 322, T. 3.30). Mačevi istog tipološkog opisa, samo nešto slabije sačuvani, zabilježeni su u kasnolatenskim paljevinskim grobnim cjelinama na Karaburmi. Svakako treba istaknuti kako se mačevi nalaze u manjem broju grobnih cjelina koje posjeduju dijelove oružane opreme, što ide u prilog ranije navedenim pretpostavkama. Od četiri mača tri su, poput primjera iz Bilača, pronađena savijena, dok je samo jedan mač u grobu bio ravno položen (Todorović 1972: u grobovima 13, 92, 97, 222). S uništene nekropole u Boljevcima poznat je nalaz mača s naglašenim srednjim rebrom uz koji idu dva šira paralelna žlijeba koji je pripisan starijoj fazi kasnolatenskog razdoblja (Majnarić-Pandžić 1970: 16, T. II.3). Iz Kupinova je također poznat nalaz ravnog mača kasnolatenskog tipa (Majnarić-Pandžić 1970: 29, T. XI.1), a slično je datiran i mač u koricama širokog i dugog na kraju zaobljenog sječiva iz Novih Banovaca (Majnarić-Pandžić 1970: 37-38, T. XXIX.6). S nalazišta Jendek-Zvečka kod Obrenovca potječe mač koji na prednjoj strani korica posjeduje spojnicu u obliku dvaju ležećih slova S, dok se na stražnjoj strani nalazi izduženi uređaj za provlačenje remena. Na osnovi opisanih tipoloških osobina nalaz je datiran u razdoblje starije faze kasnog latena (Todorović 1966: 61, T. IX.5-6; Todorović 1968, sl. 16.). S groblja u Ritopeku poznat je slučajan nalaz savijenog mača u koricama koji duž sječiva ima dva paralelna žlijeba, sa S spojnicom na prednjoj strani korica te ornamentiranim uređajem za provlačenje remena (Todorović 1967: 156, T. V.16). Na nalazištu Bukovec u Bugarskoj zabilježen je nalaz mača u koricama sa zaobljenim ortbandom koji, poput mačeva iz Bilača, ima na vrhu zaravnjen zvonoliko oblikovan graničnik te izduženi uređaj za provlačenje remena (Todorović 1968, sl. 6.2). Na prostoru rasprostiranja mokronoške skupine latenske kulture koja se smatra materijalnom ostavštinom keltskih Tauriska, mačevi sa

spojnicom korica u obliku dvaju ležećih slova S datiraju se u razdoblje starije faze kasnog latena, odnosno u stupanj Mokronog IIIa (Božič 1987: 876, sl. 46.1-Roje, T. LXXXVIII.1-Mokronog; Božič 1999: 198-199). Osim na grobljima u Mokronogu i Rojama (Knez 1977), željezni mač s koricama pronađen je u paljevinskom grobu 169 na nekropoli Beletov vrt u Novom mestu. U grobu su, osim mača, zabilježeni i ostali dijelovi kasnolatenske bojne opreme među kojom se izdvaja kaciga tipa Novo mesto, a koji su omogućili datiranje ovog groba među najstarije ukope na nekropoli koji pripadaju početku kasnolatenskog razdoblja (Schaaff 1980; Knez 1992: 60, T. 59.-61.; Božič 1999: 198-199). Pri obradi skupnog nalaza s oppiduma Pohranská izdvojen je dio korica mača zvonolikog ušća koje na prednjoj strani imaju spojnicu u obliku slova S, dok se na stražnjoj strani nalazi simetričan uređaj za provlačenje remena. Prema L. Zacharu koji je analizirao rasprostranjenost na ovaj način oblikovanih korica, one predstavljaju materijalno naslijeđe starije faze kasnolatenskog razdoblja, pri čemu su koricetipa 2 najbližije nalazu iz Bilača (Zachar 1974: 90, T. I., sl. 5.).

Prema tipološkom opisu, kasnolatenskoj bojnoj opremi s prostora Požeške kotline pripadaju i dva željezna koplja s dugim listovima rombičnog presjeka koja su pronađena u Vučjak Kamenskom. Koplja su jedan od najučestalijih nalaza kako na položajima naselja tako su i jedan od zastupljenijih priloga u grobovima ratnika na grobljima koja se pripisuju Skordiscima. Ona se nalaze u bogato opremljenim ukopima, ali su poznati i takvi grobovi u kojima jedno ili više kopalja predstavljaju jedini prilog bojne opreme keltskog ratnika. Budući da su koplja za razliku od ostale oružane opreme bila najmanje podložna oblikovnim promjenama, to je njihovo kronološko pozicioniranje tim teže ako se ne poznaje cjelokupna slika nalaza. Koplja rombičnog presjeka lista zabilježena su na većem broju istočnoslavonskih i srijemskih nalazišta latenske kulture. Osim slučajnih nalaza s područja Sotina (Majnarić-Pandžić 1970: 43, T. XXXIV.2-3), dva koplja ovog oblika zabilježena su i u okviru kasnolatenske grobne cjeline III na Zmajevcu (Majnarić-Pandžić 1972-1973: 58, T. IV.6-7). Duga i uska koplja rombičnog presjeka čest su nalaz na naseljima i grobljima latenske kulture na vinkovačkom području gdje su datirana u razdoblje kasnog latena (Dizdar 1999: 119, kat. jed. 176.-177.; Dizdar 2001a: 113, T. 1.1, T. 8.5-7, T. 12.3, 5). Na isti su način datirana i koplja koja potječu iz nesačuvanih grobnih cjelina iz Surčina i Kupinova (Majnarić-Pandžić 1970), dok su ona iz zatvorenih grobnih cjelina s Karaburme datirana od kraja 3. st. pr. Kr. do početka 1. st. po Kr. (Todorović 1972: 73). U relativno-kronološkoj podjeli latenske kulture Skordiska, D. Božič za razdoblje kasnog latena izdvaja koplja različitih oblika, a među njima i koplja rombičnog presjeka lista (Božič 1981: 319, T. 3.32; Božič 1984: 80). Opisana koplja prema J. Todoroviću imaju porijeklo u oblicima iz starijeg željeznog doba (Todorović 1964).

Razdoblju kasnog latena pripada i brončana fibula s trokutasto raskovanim lukom trakastog presjeka koja je pronađena u Imrijevcima (T. 7:4). Brončane fibule s trokutasto raskovanim lukom, četvrtastom nožicom koja nije perforirana te dvostranom spiralom od četiri iznutra ili izvana povezana navoja predstavljaju jedan od najkarakterističnijih oblika kasnolatskog materijalnog naslijeđa Skordiska. Raskovani luk uz rub može biti ukrašen urezanim linijama ili se na njemu nalaze koncentrični krugovi, kako to pokazuju fibule s nalazišta u Vinkovcima gdje su posebno brojne te s Damića gradine u Starim Mikanovcima (Majnarić-Pandžić 1970: 66, sl. 5.3; Dizdar 1999: 120, kat. jed. 184.; Dizdar 2001: 28, T. 47.15; Dizdar 2001a: 110, T. 4.9). Na prostoru kasnolatskog groblja na Blatu u Vinkovcima pronađeno je osam fibula ovog tipa od kojih one s neukrašenim lukom imaju na kraju luka, poput fibule iz Imrijevac, dvije ili tri poprečno položene urezane linije ili žlijeba (Dizdar 1999: 120, kat. jed. 185.; Dizdar 2001a: 110, T. 4.7, 10-11). Brončana fibula s trokutasto raskovanim lukom zabilježena je kao jedan od priloga u kasnolatskom paljevinskom grobu I na Zmajevcu u Sotinu (Majnarić-Pandžić 1972-1973: 64, T. I.3). Razdoblju kasnog latena pripada i slučajan nalaz fibule koja je uz rub ukrašena urezanim linijama s prostora groblja u Novim Banovcima (Majnarić-Pandžić 1970: 36, T. XXVI.8). Na Gomolavi su također otkrivene fibule opisanog oblika koje su datirane u drugu polovicu 1. st. pr. Kr. (Jovanović B. & Jovanović M. 1988: 85, T. XLII.7). Na kasnolatskom groblju u Donjim Lamincima pronađene su tri fibule s trokutasto raskovanim lukom trakastog presjeka od kojih dvije imaju spiralu povezanu iznutra, a jedna izvana (Truhelka 1901: 21, sl. 8.-10.). Na osnovi opisanih usporedbi može se primjetiti kako se brončane fibule trokutasto raskovanog luka i s četvrtastom nožicom koja nije perforirana pojavljuju kako na naseljima tako i na grobljima Skordiska, tijekom razdoblja kasnog latena. Posebno su brojne na latenskim nalazištima na vinkovačkom području gdje se na utvrđenim naseljima pretpostavlja i postojanje radionica za njihovu izradu (Dizdar 2001a: 110). Fibule ovog oblika zamjena su za fibule tipa Nauheim koje se nalaze na zapadnim prostorima rasprostiranja latenske kulture (Majnarić-Pandžić 1970: 73), a koje su na nalazištima mokronoške skupine datirane u stariju fazu kasnog latena (Božić 1993: 141-143, sl. 4.; Božić 1999: 198-199), što bi možda ukazivalo kako se fibula s trokutasto raskovanim lukom iz Imrijevac može pripisati starijoj fazi kasnolatskog stupnja razvoja na prostoru Požeške kotline.

Nalazi keramičkih ulomaka na nalazištima u Ašikovcima, Draganlugu, Frkljevcima, Imrijevcima i Zarlucu (T. 6) odgovaraju oblicima koji se pojavljuju kroz duže vremensko razdoblje te su stoga manje pogodni za uže datiranje u okviru kasnolatske faze razvoja materijalne kulture. To su prije svega ulomci zdjela S-profiliranog tijela te lonaca zaobljenog tijela. Mlađem dijelu kasnog latena vjerojatno pripada i ulomak vrča stožastog vrata s vodoravno položenim

rubom iz Frkljevaca (Dizdar 2001: 65). Svakako je o keramo-grafskoj slici latenske kulture na prostoru Požeške kotline teško bilo što više reći na osnovi samo slučajnih nalaza, budući da svi opisani ulomci pripadaju oblicima koji su izrađeni na lončarskom kolu, dok u potpunosti nedostaju nalazi oblika grube keramike koji su izrađeni rukom, a služili su za svakodnevnu uporabu.

Sliku mlađe faze kasnolatskog razdoblja opisuje nalaz fibule tipa Jezerine iz Bilača s neperforiranom nožicom kod koje je posebno zanimljivo oblikovan prijelaz luka direktno u iglu bez spirale. S istočnoslavonskih nalazišta latenske kulture poznat je veći broj fibula tipa Jezerine. Na nalazištima uz Dunav ove su fibule zabilježene u Dalju te Sotinu i Vukovaru (Majnarić-Pandžić 1970: T. IV.9, T. XXXVIII.3-4, T. LI.9), a čest su i nalaz kako na utvrđenim naseljima tako i grobljima u okolici Vinkovaca (Dizdar 1999: 116, 120, kat. jed. 163., 181.; Dizdar 2001a: 110, T. 7.6). Fibule tipa Jezerine poznate su kako s drugih nalazišta koja se pripisuju Skordiscima tako i s lokaliteta mokronoške skupine gdje su također datirane u razdoblje kasnog latena (Božić 1987: 878, sl. 46.22). Na prostoru Posočja fibule tipa Jezerine pripadaju fazi IVb koja obuhvaća posljednje desetljeće 1. st. pr. Kr. (Guštin 1991: 41). Prema tipološkoj podjeli fibula tipa Jezerine, fibula iz Bilača pripada varijanti «a» za koju je karakterističan neukrašeni luk i koja se pojavljuje na nalazištima od Portugala do Ukrajine. Ove fibule nastaju oko 40.-30. god. pr. Kr., da bi u najširu uporabu ušle oko 30. god. pr. Kr., a prestanak njihove izrade smješta se oko 10. god. po Kr. (Adam & Feugère 1982). Na taj način fibula tipa Jezerine iz Bilača opisuje razdoblje samog završetka latenske kulture koja je na prostoru Požeške kotline bila prisutna od svojih početaka.

ZAKLJUČAK

Požeška kotlina kao rijetko koji prostor u međurječju Drave, Save i Dunava svjedoči o kontinuiranoj prisutnosti i razvoju latenske kulture. Za poznavanje rane latenizacije te proučavanje odnosa prema kasnohalštatskoj kulturnoj pojavnosti na prostoru južne Panonije od neprocjenjivog je značenja otkriće groba u Velikoj te nalaz ranolatske fibule iz Bilača. Nalazi iz Velike na najbolji način oslikavaju ranolatsku žensku nošnju sredine 4. st. pr. Kr. koja određenim oblicima kao što su srebrne tordirane narukvice pokazuje ukorijenjenost u starijim tradicijama, dok pločasta fibula tipa Sanski most ukazuje na povezanost Požeške kotline s prostorom kulturne skupine Donja Dolina-Sanski most.

I dok opisani ranolatski nalazi iz Velike i Bilača ukazuju na povezanost i porijeklo u dalekim prostorima na sjeveru, trajno keltsko naseljavanje Požeške kotline zbilo se vjerojatno u mlađoj fazi ranolatskog razdoblja oko 300. god. pr. Kr. o čemu svjedoče nalazi brončanih fibula na nalazištu Klasju u

okolici Gradca kod Pleternice. Sliku srednjolatskog razvoja opisuju slučajni nalazi brončanih narukvica iz Pleternice. Najveći broj nalazišta latenske kulture pripada razdoblju kasnog latena kada se najvjerojatnije mogu datirati slučajni nalazi s naselja u Ašikovcima, Draganlugu, Frkljencima, Babišnjači kod Gradca, Novoselcima, Imrijevcima i Zarilcu. Od neizmjerne bi važnosti za poznavanje etničke slike Požeške kotline bilo istraživanje na groblju u Bilaču gdje su slučajno pronađena dva duga željezna mača u koricama koja pripadaju starijoj fazi kasnog latena, odnosno kraju 2. i prvoj polovici 1. st. pr. Kr. Istom stupnju razvoja najvjerojatnije pripada i brončana fibula s trokutasto raskovanim lukom iz Imrijeva, dok se za koplja iz Vučjaka Kamenskog može samo reći kako pripadaju kasnolatskoj bojnoj opremi. Najmlađi predstavljeni nalaz latenske kulture s prostora Požeške kotline je fibula tipa Jezerine iz Bilača koja se u odnosu na ostale poznate fibule ovog oblika izdvaja svojom konstrukcijom luka koji direktno prelazi u iglu.

Kada bi se pokušalo ispitati s kojom se od keltskih zajednica koje su boravile na jugu Panonske nizine i činile predziđe keltskog svijeta mogu povezati opisani nalazi latenske kulture s prostora Požeške kotline, u obzir dolaze samo Skordisci koji su naseljavali prostor srednjeg Podunavlja i Taurisci koji su boravili na jugozapadnopanonskom i jugoistočnoalpskom području. Svakako treba računati i na prisutnost neke od panonskih zajednica posvjedočenih u antičkim literarnim izvorima koje su boravile u međurječju Save, Drave i Dunava čija je materijalna kultura bila izložena utjecajima susjednih keltskih populacija te tako i određenom stupnju latenizacije.

Za razgraničenje između Skordiska i Tauriska te poznavanje etničke slike međurječja Save i Drave tijekom mlađeg željeznog doba od presudne je važnosti navod Plinija Starijeg «...*mons Claudius, cuius in fronte Sardisci, in tergo Taurisci...*», odnosno kako se sprijeda gore *Mons Claudius* nalaze Skordisci, a straga su Taurisci (n.h. 3.25.148). Ovaj kratki Plinijev spomen privukao je brojne istraživače koji su pokušali odrediti o kojoj se gori točno radi, a za čije su ispravno tumačenje nezaobilazni rezultati arheoloških istraživanja nalazišta mlađeg željeznog doba na prostoru međurječja Save i Drave koja su tek u posljednje vrijeme počela davati očekivane rezultate. O teritorijalnoj rasprostranjenosti i povezanosti između Tauriska i Skordiska koju opisuje Plinije Stariji, svjedoči posredno i Posejdonijev navod koji se sačuvao kod Strabona (7.2.2) kako je upad Kimbra 113. god. pr. Kr. nakon Boja i Skordiska zadesio Tauriske te na kraju Helvete (Zippel 1877: 140; Mócsy 1974: 13; Petru 1968: 368; Božić 1987: 856). Do sada je bilo više pokušaja u određenju Plinijevog *Mons Claudius*. Na osnovi rezultata dosadašnjih istraživanja svakako treba odbaciti one pretpostavke u kojima se *Mons Claudius* izjednačuje s Fruškom gorom (Degmedžić 1959: 30-31; Garašanin 1965: 21) ili ga se smješta u blizinu Sirmija (Zippel 1877: 119), budući da brojna nalazišta latenske kulture

s područja istočne Slavonije i zapadnog Srijema prema slici materijalnog naslijeđa pripadaju Skordiscima. Suprotno mišljenje ima A. Mócsy koji *Mons Claudius* traži na području Varaždina (Mócsy 1961: 178). V. Klaić rješenje nalazi u ispravama iz 16. i 17. stoljeća u kojima se Moslavačka gora naziva *Mons Claudius*, odnosno Klaudijeva gora, čime istovremeno odbacuje pretpostavke kako se iza imena krije neka “zaprtá gora” budući da se ranije ime povezivalo s glagolom *claudere* što znači zatvarati ili zapirati (Klaić 1907: 186-187). Slično mišljenje kako se radi o Moslavačkoj gori koja predstavlja razgraničenje između Skordiska i Tauriska iznosi i Z. Marković (Marković 1984: 300). Na isprave se poziva i P. Petru koji, za razliku od V. Klaića, ime gore izvodi iz glagola *claudere* te smatra kako se radi o gorama koje zatvaraju jedan određeni prostor, a to su za njega Ivančica, Kalnik i Medvednica (Petru 1968: 364). Osim Plinija Starijeg, *Mons Claudius* spominje i Velej Paterkul (2.112.3) tijekom panonsko-delmatskog rata kada se 7. god. po Kr. Tiberije na toj gori sukobio s ustanicima. Ujedno, to je i posljednji spomen te gore u antičkim izvorima (Mócsy 1962: 526-527; Mócsy 1974: 38). M. Šašel-Kos u tom opisu vidi goru koja se nalazila u središtu breučkog područja negdje između Save i Drave te pretpostavlja kako se radi o Papuku (Šašel-Kos 1986: 185). Do sličnog zaključka dolazi i P. Popović kada piše o zapadnoj granici rasprostiranja Skordiska koja se nalazila na slavonskim planinama ispred kojih su Skordisci, iza na zapadu su Taurisci, dok se između ove dvije keltske plemenske zajednice nalaze Panonci (Popović 1992-1993: 15-16).

U potrazi za odgovorom u kojoj je od slavonskih gora moguće prepoznati *Mons Claudius*, najbolje može odgovoriti materijalna ostavština s nalazišta na prostorima srednje i zapadne Slavonije. Za opisane nalaze latenske kulture s prostora Požeške kotline, uz svim Keltima zajedničke karakteristike materijalnog naslijeđa, najbliže usporedbe mogu se pronaći na nalazištima u istočnoj Slavoniji i Srijemu koja se pripisuju Skordiscima, no to istovremeno i ne znači kako su samo Skordisci boravili na prostoru Požeške kotline. Zbog toga u Plinijevom *Mons Claudius* kao zapadnoj granici rasprostiranja Skordiska ili njihovih utjecaja prepoznajemo planinski lanac Papuka i Psunja koji svojom nadmorskom visinom od skoro tisuću metara predstavljaju prirodnu granicu i zapreku između središnje i istočne Hrvatske. Komunikacije između tih prostora odvijale su se dolinama Save i Drave te na nalazištima u tim područjima treba očekivati prožimanje materijalnih postignuća latenske kulture koja je uz određene posebnosti bila karakteristična kako za Skordiske tako i za Tauriska. U toj složenoj slici ne manje važan dio kulturnog i duhovnog naslijeđa Posavine i Podravine tijekom mlađeg željeznog doba predstavljaju i ostvarenja autohtonih panonskih zajednica koja su u ovom trenutku nepoznata zbog nedostataka istraživanja. Sličan se zaključak odnosi i na zapadne obronke Papuka i Psunja te za prostor između Bilogore i Moslavačke gore, zbog čega se konačno rješenje

problema etničke slike međurječja Drave i Save koje već više od stoljeća zaokuplja pažnju stručne arheološke javnosti još ne nazire.

Nalazi latenske kulture na prostor Požeške kotline najvjerojatnije su pristigli dolinom rijeke Orpljave koja predstavlja prirodnu poveznicu prema jugu i Posavini odakle su strujali kulturni i idejni utjecaji kako tijekom ranijih razdoblja prapovijesti tako i kasnije u vremenima antike i srednjega vijeka. O povezanosti Požeške kotline s Posavinom tijekom razvoja latenske kulture svjedoče nalazi savijenog željeznog mača iz sela Malino koje se nalazi upravo na izlasku Orpljave iz zatvorenog prostora Požeške kotline (Majnarić-Pandžić 1970: 63, T. XXI.1), kao i nalaz brončane glatke žičane fibule srednjolatenske sheme pri jaružanju rijeke Save kod sela Zbijeg (Majnarić-Pandžić 1970: 67, T. XXI.4). Istim je putem najvjerojatnije pristigla i pločasta fibula tipa Sanski most koja je pronađena u ranolatenskom grobu iz Velike. Zbog toga je od iznimnog značenja rješavanje pitanja etničke pripadnosti nalaza latenske kulture na prostoru brodske Posavine koja je predstavljala poveznicu između prostora Požeške kotline s područjem istočne Slavonije na istoku koje je, kako to svjedoče brojna nalazišta, bilo gusto naseljeno Skordiscima. Uz već od ranije poznato pokusno istraživano utvrđeno naselje na položaju Paljevine kod Donje Bebrine na Savi koje pripada razdoblju kasnog latena (Majnarić-Pandžić 1970), na području brodske Posavine zabilježena su 23 nalazišta latenske kulture (Lozuk 1993: 34-35). Posljednjih je godina Muzej Brodskog Posavlja proveo nekoliko zaštitnih iskopavanja u kojima su zabilježeni novi nalazi latenske kulture (Miškiv 1997; Miškiv 1998; Lozuk 2000) koji možda ukazuju na određenu značajniju prisutnost Skordiska i na ovom prostoru. O složenoj etničkoj slici brodske Posavine tijekom mlađeg željeznog doba svjedoče postignuća istraživanja u Kupini gdje su otkriveni ostaci naselja s ukopanim objektima u kojima prevladava rukom izrađena keramika, dok je tek neznatan dio oblika bio izrađen na lončarskom kolu u tradicijama latenske kulture (Minichreiter 1991). U prilog takvim razmišljanjima o složenoj etničkoj slici govori i izuzetan nalaz vojničke diplome iz Save kod Slavanskog broda na kojem se spominje Likaj koji je pripadao plemenskoj zajednici Breuka i koji se po okončanju vojne službe vratio u svoj zavičaj (Miškiv 1998a)⁵. Dakle, na prostoru brodske Posavine tijekom mlađeg željeznog doba može se očekivati složena etnička slika koju su činili keltski Skordisci te panonski Breuci koji su najvjerojatnije boravili s jedne i druge obale rijeke Save. U prilog složenoj etničkoj slici Požeške kotline kao i brodske Posavine ide i navod Diona Kasija (54.31.2-4) u kojem se opisuje

Tiberijeva pobjeda 12. god. pr. Kr. nad Panoncima pri čemu su mu saveznici bili njihovi susjedi Skordisci. Sukob opisan kod Diona Kasija zbio se prema M. Šašel-Kos na prostoru Požeške kotline (Šašel-Kos 1986: 159). Dion Kasije tom prilikom navodi kako su Panonci bili naoružani kao Skordisci u čemu je moguće prepoznati kako su Breuci prihvatili postignuća naprednije latenske kulture, barem kada se govori o području slavonske Posavine. U prilog određenoj prisutnosti Panonaca na prostoru Požeške kotline, a u kojima se mogu prepoznati Breuci, ide i navod Veleja Paterkula (2.112.3) koji opisuje sukob Tiberija i ustanika tijekom panonsko-delmatskog rata 7. god. po Kr. na gori *Mons Claudius*. Ustanici se svakako ne bi povukli na prostor gdje nisu mogli očekivati bilo kakvu potporu od mjesnog stanovništva, a svakako se ne bi povukli na jedno neprijateljsko područje naseljeno isključivo keltskim Skordiscima koji su bili rimski saveznici i suparnici Panonaca.

Stoga bi se vjerojatno etnička slika brodske Posavine iz razdoblja mlađeg željeznog doba mogla pretpostaviti i za prostor Požeške kotline, no to će biti moguće riješiti tek s budućim istraživanjima kako naselja tako i grobalja. Pojedinačni i slučajni nalazi latenske kulture kojima se u ovom trenutku raspolaze s prostora Požeške kotline ne omogućavaju ništa više od navedenih pretpostavki.

Povezanost s Donjom Dolinom koja je tijekom mlađeg željeznog doba bila naseljena Oserijatima (Marić 1964: 73; Žeravica 1985), a zabilježena je još u ranolatenskom razdoblju, u vrijeme srednjeg i kasnog latena, iako je vjerojatno postojala, pretpostavljena je vezama Požeške kotline s brodskom Posavinom i istočnom Slavonijom. Svakako je nepoznavanje nalazišta mlađeg željeznog doba na području zapadno od donjeg toka Orpljave trenutno ograničavajući čimbenik za proučavanje odnosa latenske kulture Skordiska rasprostranjene u istočnom dijelu međurječja Save, Drave i Dunava i pojava zabilježenih tijekom mlađeg željeznog doba u srednjem i zapadnom dijelu bosanske Posavine. Također je i povezanost opisanog prostora s mokronoškom skupinom na zapadu koja predstavlja izričaj keltskih Tauriska neizvediva, budući da su najbliža nalazišta latenske kulture koja se nalaze uz rijeku Savu poznata tek na području Zagreba i okolice. Ipak, sadašnja slika poznavanja nalazišta mlađeg željeznog doba na prostoru Posavine upućuje na stvaranje pretpostavke kako se zapadna granica rasprostiranja latenske kulture Skordiska nalazila na rijeci Orpljavi koja je i kasnije u vrijeme Rimskog carstva predstavljala granicu podijeljenosti između Gornje i Donje Panonije, čemu korijene možda treba potražiti u ranijim etničkim razgraničenjima.

⁵ Zanimljivo je što se na dvije vojničke diplome iz Vukovara i Negoslavaca također spominju Breuci, iako su one pronađene na području na kojem se prema antičkim izvorima smještaju Kornakati.

Razloge određene prisutnosti Skordiska u stranoj panonskoj etničkoj sredini prije svega treba potražiti u pogodnostima i prirodnim bogatstvima koje je Požeška kotlina nudila svojim stanovnicima. Bitan razlog za interes koji su Skordisci pokazivali za sami zapadni rub njihovog interesnog područja najvjerojatnije se nalazio u eksploataciji grafita na obroncima Papuka i Pšunja kojeg su oni koristili u keramičarskoj proizvodnji, te kontrola tisućljetnog prometnog pravca koji je vodio dolinom rijeke Save koja je povezivala prostor Podunavlja s jugoistočnoalpskim područjem i dalje sa sjevernom Italijom.

Predstavljene nalazi latenske kulture s prostora Požeške kotline ističu važnost ove zatvorene mikroregionalne cjeline konstantno otvorene vanjskim utjecajima koji su utjecali na sveukupno oblikovanje njezinog etničkog i kulturnog identiteta. Požeška je kotlina stoga iznimno važna kako za proučavanje procesa rane latenizacije južne Panonije o čemu svjedoče nalazi iz Velike i Bilača tako i za ispitivanje složene etničke slike s kompleksnim materijalnim naslijeđem koje je obilježilo razdoblje mlađeg željeznog doba i pripadajuću latensku kulturu na prostoru međurječja Drave, Save i Dunava.

POPIS KRATICA

AMC	- Acta musei Cibalensis, Vinkovci	Materijali	- Materijali Saveza arheoloških društava Jugoslavije, Beograd
AqN	- Aquileia Nostra, Padova	Musaica	- Zbornik Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského, Bratislava
ARR	- Arheološki radovi i rasprave, Zagreb	Obavijesti HAD-a	- Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva, Zagreb
AÉ	- Archaeologia Értesítő, Akadémiai Kiadó, Budapest	OZ	- Osječki zbornik, Osijek
AP	- Arheološki pregled, Beograd, Ljubljana	PJZ	- Praistorija jugoslavenskih zemalja, Sarajevo
AV	- Arheološki vestnik. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana	PZ	- Podravski zbornik, Koprivnica
BRGK	- Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, Frankfurt a./Main	PožZbor	- Požeški zbornik, Požega
CA	- Carniola Archaeologica. Dolenjski muzej, Novo mesto	PrilInstArheolZagrebu	- Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, Zagreb
DissMonB	- Dissertationes et Monographiae, Beograd	Prilozi	- Prilozi Odjela za arheologiju Instituta za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
DissMonZ	- Dissertationes et Monographiae. Arheološki zavod Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb	RE	- Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie der classischen Alterums-wissenschaft, Stuttgart
DissPann	- Dissertationes Pannonicae, Budapest	RVM	- Rad Vojvođanskih muzeja, Novi Sad
GodPož	- Godišnjak Požeštine Zlatna dolina, Požega	Situla	- Razprave Narodnega muzeja v Ljubljani, Ljubljana
GodZaštite	- Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, Zagreb	Slov. arch.	- Slovenská Archeológia, Slovak Academic Press, Bratislava
GSM	- Glasnik Slavonskih muzeja, Vukovar/Županja	Starinar	- Institut za arheologiju u Beogradu, Beograd
GZM	- Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Sarajevo	UPA	- Universittforschungen zur Prhistorischen Archologie, Bonn
Izdanja HAD-a	- Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, Zagreb	VAMZ	- Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, 3. serija, Zagreb
KatMon	- Katalogi in monografije. Narodni muzej Ljubljana, Ljubljana	VesVojMuz	- Vesnik Vojnog muzeja, Beograd
		VHADns	- Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva, nova serija, Zagreb

LITERATURA

- Adam&Feugère 1982 A. M. Adam&M. Feugère, Un Aspect de l'Artisanat du Bronze dans l'Arc Alpin Oriental et en Dalmatie au Ier s. av. J.-C.: Les Fibules du Type dit "Jezerine", AqN LIII, Padova 1982, 129-188.
- Binding 1993 U. Binding, *Studien zu den figürlichen Fibeln der Frühlatènezeit*, UPA 16, Bonn 1993.
- Božič 1981 D. Božič, Relativna kronologija mlajše železne dobe v jugoslovenskem Podonavju, AV XXXII, Ljubljana 1981, 315-336.
- Božič 1984 D. Božič, Naoružanje ratnika mladog željeznog doba, u: KE?TOI, Ljubljana 1984, 77-82.
- Božič 1987 D. Božič, Zapadna grupa, PJZ V, Sarajevo 1987, 855-897.
- Božič 1993 D. Božič, Slovenija in srednja Evropa v poznolatskem obdobju, AV 44, Ljubljana 1993, 137-152.
- Božič 1999 D. Božič, Die Erforschung der Latènezeit in Slowenien seit Jahr 1964, AV 50, Ljubljana 1999, 189-213.
- Bujna 1989 J. Bujna, Das latènezeitliche Gräberfeld bei Dubnik. I., Slov. arch. XXXVII/2, Bratislava 1989, 245-354.
- Čović 1987 B. Čović, Grupa Donja Dolina – Sanski Most, PJZ V, Sarajevo 1987, 232-286.
- Degmedžić 1959 I. Degmedžić, Poraz Boja i Tauriska na Tisi, RVM 8, Novi Sad 1959, 21-43.
- Dizdar 1999 M. Dizdar, Željezno doba, u: Vinkovci u svijetu arheologije, Vinkovci 1999, 39-48, 111-121.
- Dizdar 2001 M. Dizdar, *Latenska naselja na vinkovačkom području*, DissMonZ 3, Zagreb 2001.
- Dizdar 2001a M. Dizdar, Nalazišta latenske kulture na vinkovačkom području, PrilInstArheolZagrebu 18, Zagreb 2001a, 103-134.
- Garašanin 1965 M. Garašanin, Ka konfrotaciji pisanih i arheoloških izvora o Keltima u našoj zemlji, Materijali III, Beograd 1965, 17-26.
- Guštin 1991 M. Guštin, *Posoče in der jüngeren Eisenzeit*, KatMon 27, Ljubljana 1991.
- Henzl 1977 D. Henzl, Prirodna bogatstva Požeške kotline, u: Požega 1227- 1977, Požega 1977, 320-325.
- Hunyady 1942 I. Hunyady, *Die Kelten im Karpatenbecken*, DissPann ser. II. no. 18, Budapest 1942.
- Jovanović 1994 B. Jovanović, Horizont najstarijih keltskih grobova na severnom Balkanu, u: Kulture gvozdenog doba jugoslovenskog Podunavlja, Beograd 1994, 111-117. Jovanović B.&Jovanović M. 1988
B. Jovanović&M. Jovanović, *Gomolava, Naselje mladog gvozdenog doba*, sv. 2 iz serije "Gomolava", Novi Sad-Beograd 1988.
- Klaić 1907 V. Klaić, Topografske sitnice, VHADns IX, Zagreb 1907, 185-193.
- Knez 1977 T. Knez, Keltski grobovi iz Roj pri Moravčah, u: Keltske študije, Posavski muzej Brežice knj. 4, Brežice 1977, 105-126.
- Knez 1992 T. Knez, *Novo mesto II, Keltsko-rimsko grobišče*, CA 2, Novo Mesto 1992.
- Križ 2001 B. Križ, *Kelti v Novem mestu*, Novo mesto 2001.
- Lozuc 1993 J. Lozuc, Arheološka topografija Brodskog Posavlja, Izdanja HAD-a 16, Zagreb 1993, 31-38.
- Lozuc 2000 J. Lozuc, Zaštitna arheološka istraživanja na području Slavanskog Broda, Slavonski Brod 2000.
- Majnarić-Pandžić 1970 N. Majnarić-Pandžić, *Keltsko-latenska kultura u Slavoniji i Srijemu*, AMC 2, Vinkovci 1970.
- Majnarić-Pandžić 1972-1973 N. Majnarić-Pandžić, Kasnolatski keltski grobovi iz Sotina, VAMZ VI-VII, Zagreb 1972-1973, 55-74.
- Majnarić-Pandžić 1996 N. Majnarić-Pandžić, Nekoliko napomena o uvođenju ranolatskog stila u sjevernu Hrvatsku i Bosnu, ARR 12, Zagreb 1996, 31-53.
- Marić 1963 Z. Marić, Keltski elementi u mladom željeznom dobu Bosne i Hercegovine, GZM XVIII, Sarajevo 1963, 63-83.
- Marić 1964 Z. Marić, Donja Dolina, GZM XIX, Sarajevo 1964, 5-128.
- Marković 1984 Z. Marković, Prilog poznavanju kontinuiteta naseljavanja terena oko Delova, PZ 84, Koprivnica 1984, 295-319.
- Minichreiter 1991 K. Minichreiter, Arheološka istraživanja na dijelu auto-ceste Slavonski Brod-Lipovac, GodZaštite 17, Zagreb 1991, 179-192.
- Miškić 1997 J. Miškić, Zaštitno arheološko istraživanje u Slavanskom Brodu, Obavijesti HAD-a god. XXIX br. 3, Zagreb 1997, 65-66.
- Miškić 1998 J. Miškić, Zaštitna arheološka istraživanja na području Slavanskoga Broda, GSM 2 (57), Županija 1998, 49-51.
- Miškić 1998a J. Miškić, Rimska vojnička dipolma iz Slavanskog broda, VAMZ XXX-XXXI (1997-1998), Zagreb 1998a, 83-101.
- Mócsy 1961 A. Mócsy, A Mons Claudius, AÉ 88, Budapest 1961, 178-179.
- Mócsy 1962 A. Mócsy, Pannonia, RE Suppl. IX, Stuttgart 1962, coll. 515-776.
- Mócsy 1974 A. Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia*, London-Boston 1974.
- Nenadić 1990 V. Nenadić, Pregled stanja istraživanja latenskodobnih lokaliteta u Slavoniji i Baranji, Prilozi 7, Zagreb 1990, 13-21.
- Petru 1968 P. Petru, Vzhodnoalpski Taurisci, AV XIX, Ljubljana 1968, 357-373.
- Popović 1992-1993 P. Popović, The Territories of Scordisci, Starinar XLIII-XLIV, Beograd 1992-1993, 13-21.
- Popović 1996 P. Popović, Early La Tène Between Pannonia and the Balkans, Starinar XLVII, Beograd 1996, 105-125.

- Popović 1997 P. Popović, Les perles de verre en forme de vase ou d'amphore sur l'espace entre la mer Adriatique et le Danube, *Starinar XLVIII*, Beograd 1997, 165-171.
- Potreblica 1998 H. Potreblica, Some Remarks on the Contacts Between the Greek and the Hallstatt Culture Considering the Area of the Northern Croatia in the Early Iron Age, u: Perace, M. & Tosi, M. (Eds.), *Papers from the EAAd Annual Meeting at Ravenna 1997, Volume 1: Pre- and Protohistory*, BARIntSer 717, Oxford 1998, 241-249.
- Potreblica&Balén 1999 H. Potreblica&J. Balén, Prapovijesni nalazi iz Požeške kotline u Arheološkom muzeju u Zagrebu, *GodPož V(1)*, Požega 1999, 7-61.
- Schaaff 1980 U. Schaaff, Ein spätkeltische Kriegergrab mit Eisenhelm aus Novo mesto, *Situla 20/21*, Ljubljana 1980, 397-413.
- Sokač-Štimac 1976 D. Sokač-Štimac, Zarilac, Grabaračke livade, T. Požega – višeslojno nalazište, *AP 18*, Beograd 1976, 45-46.
- Sokač-Štimac 1984 D. Sokač-Štimac, Prilog arheološkoj topografiji Požeške kotline u svjetlu iskopavanja 1980. godine, *Izdanja HAD-a 9*, Zagreb 1984, 129-142.
- Sokač-Štimac 1984a D. Sokač-Štimac, Arheološka iskapanja u Požeškoj kotlini, u: Čalić, D. & Berber, Đ. (ur.), *Četvrti znanstveni sabor Slavonije i Baranje, Svezak 1, JAZU, Zavod za znanstveni rad Osijek*, Osijek 1984a, 116-137.
- Spajić 1954 E. Spajić, Nalazište mlađeg željeznog doba s terena Osijeka, *OZ IV*, Osijek 1954, 7-18.
- Šašel-Kos 1986 M. Šašel-Kos, *Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadranom in Sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu*, Ljubljana 1986.
- Takšić 1974 A. Takšić, Pregled geologije slavonskog gorja, *PožZbor IV*, Požega 1974, 155-174.
- Todorović 1964 J. Todorović, Prilog klasifikaciji i hronološkoj determinaciji keltskih kopalja, *VesVojMuz 10*, Beograd 1964, 195-204.
- Todorović 1966 J. Todorović, Jendek, Zvečka, Obrenovac – keltsko i slovensko groblje, *AP 8*, Beograd 1966, 60-63.
- Todorović 1967 J. Todorović, Praistorijske nekropole u Ritopeku, *Starinar XVII*, Beograd 1967, 153-160.
- Todorović 1968 J. Todorović, *Kelti u jugoistočnoj Evropi*, *DissMonB VII*, Beograd 1968.
- Todorović 1972 J. Todorović, *Praistorijska Karaburma I – nekropola mlađeg željeznog doba*, *DissMonB XIII*, Beograd 1972.
- Truhelka 1901 J. Truhelka, Rezultati prehistoričkog istraživanja u Bosni-Hercegovini. (Tečajem godine 1900.), *GSM XIII*, Sarajevo 1901, 1-29.
- Vejvoda&Drechsler 1961 V. Vejvoda&R. Drechsler, Gradac, Slavonska Požega, *AP 3*, Beograd 1961, 55-57.
- Vejvoda&Mirnik 1971 V. Vejvoda&I. Mirnik, Istraživanja prehistorijskih tumula u Kaptolu kraj Slavonske Požege, *VAMZ V*, Zagreb 1971, 183-210.
- Vejvoda&Mirnik 1975 V. Vejvoda&I. Mirnik, Halštatski kneževski grobovi iz Kaptola kod Slavonske Požege, *AV XXIV*, Ljubljana 1975, 592-610.
- Vejvoda&Šmic, 1977 V. Vejvoda&J. Šmic, Arheološki podaci Požeške kotline, u: *Požega 1227-1977*, Požega 1977, 84-94.
- Waldhauser 1987 J. Waldhauser, Keltische Gräberfelder in Böhmen, *BRGK 68*, Frankfurt a. Main 1987, 25-179.
- Zachar 1974 L. Zachar, K chronologickému postaveniu pošiev mečov s esovitou svorkou ústia, *Musaica XXV/XIV*, Bratislava 1974, 63-94.
- Zippel 1877 G. Zippel, *Römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus*, Leipzig 1877.
- Žeravica 1985 Z. Žeravica, Nova istraživanja mlađeg željeznog doba na području sjeverozapadne Bosne, *Materijali XX*, Beograd 1985, 29-45.

SUMMARY

THE LA TÈNE CULTURE IN THE POŽEGA VALLEY

Key words: Požega Valley, La Tène Culture, Scordisci, Pannonians, Breuci, Mons Claudius, Velika, Pleternica, Bilač, Imrijevc

The Požega Valley is closed geographic unit surrounded by chain of Slavonian Mountains. Finds from that area cover all development phases of the La Tène Culture that represents the Late Iron Age in the area between rivers Drava, Sava and Danube. Although no La Tène site has been systematically excavated, large number of accidental finds suggest that the Požega Valley was inhabited also by Celtic population.

Richly furnished female grave from Velika (north of Požega), found in 1979, is one of the most important finds that document the process of the early latinization of the southern Pannonia. The finds from that grave that reached the Požega Museum included 12 bronze Early La Tène zoomorphic fibulae, fragments of a plate fibula of the Sanski Most type, three bronze and two silver braided bracelets, silver ring, spindle whorl, and amber and glass beads. Test excavations from 1980 discovered grave construction of river pebbles, small pieces of charcoal and bones as well as fragments of pottery and beads. Part of the rich grave inventory came to Požega only recently: two bronze Early La Tène zoomorphic fibulae, two silver braided bracelets, one bronze ribbed bracelet, two bronze bracelets with plastic decoration, and one bronze bracelet of rhombic cross-section and crossed ends. There were also amber and glass beads in different shapes. Large number of bronze zoomorphic fibulae and bracelets belong to the characteristic Early La Tène female costume with similar finds in Austria, Bohemia, Moravia and Germany. These are probably the areas of origin of such finds. This grave indicates direct Early La Tène influences or even actual Celtic presence in foreign, Late Hallstatt, Pannonian environment. The bronze plate fibulae of the Sanski Most type illustrate the connection with the area of the Donja Dolina – Sanski Most Culture. Two bracelets of silver plaited wire are the only type of jewelry that could be attributed to the autochthonous culture of the southern Pannonia at the end of the Early Iron Age. Large number of amber beads also suggests the tradition of the earlier Hallstatt culture. The glass beads in shape of amphorae that has Mediterranean origin were found in the Late Hallstatt as well as in the Early La Tène graves of the 5th – 3rd century BC in the whole area of the Carpathian basin. Large number of beads and bracelets suggest burial of two female persons in the grave in Velika. According to the bronze Early La Tène zoomorphic fibulae, the grave was dated into the mid 4th century BC. The importance of the Požega Valley for exploration of the transition between the Early and Late Iron Age is also illustrated by the bronze zoomorphic fibula with duck's head and plastically shaped eyes, found in Bilač and dated into the first half of the 4th century BC. Several beads of different shapes were found on site Babišnjača near the village Gradac. Some of those correspond to the shape of beads found in the Velika grave. The later phase of the Early La Tène period, the time of permanent Celtic settlement between the rivers Drava, Sava and Danube, is documented by the bronze Dux fibula from Gradac and fragment of the bronze fibula with massive

arch of the circular cross-section from the site of Klasje, near the same village. The later phase of the Middle La Tène period, that is the 2nd century BC, is illustrated by a number of fragments of bronze bracelets with cross-shaped plastic decoration also found near the village Gradac, not far from Pleternica. The largest number of finds attributed to the La Tène culture belong to the Late La Tène period which is probable datation of the settlements in Ašikovci, Draganlug, Frkljevci, Imrijevc and Zarilac. Among pottery fragments found on those sites there are bowls with S-profileation, rounded pots with comb decoration, and jars with conical neck and horizontally extended rim. All pottery finds of the La Tène culture from the Požega Valley belong to the wheel thrown types, while there is no rough, hand thrown pottery that is present on other sites in the central Danubian area. This is caused by the fact that all finds came from the surface and do not represent complete La Tène pottery production. Two iron swords in thin iron sheet scabbards found in Mali Bilač indicate the existence of the Late La Tène cemetery in this area. The fact that they were banded suggest that they were part of inventory of the incineration graves of Celtic warriors. There are information that an umbo as well as several spears and other finds were found together with the swords, but unfortunately they are lost. The swords are 94 and 96 centimetres long, while the sheaths are 5 centimetres wide in the upper part. Central rib runs along the blade of regular width over the entire length. Their points are rounded or semicircular while the thorn-handles end in small plates. The swords are in a thin iron sheet scabbards with central rib and rounded chape. The scabbards are decorated with a double horizontal reclining S-shaped clasp, and there is also an attachment loop on the back side. The typology of swords suggest the datation into the early phase of the Late La Tène period, that is in the end of the 2nd and the beginning of the 1st century BC. Considerably lower number of swords on the cemeteries of Scordisci compared to large number of warriors armed with one or more spears is characteristic for this phase. The swords from Bilač indicate the need for test excavations that would establish time span and spetal distribution of the cemetery, as well as the elements of the burial rite. The other finds would contribute to the ethnic determination of the population represented by the La Tène culture in the area of the Požega Valley. Two long iron spears with rhombic cross-section from Vučjak Kamenski also belong to the Late La Tène weapons. Bronze fibula with flat triangular arch decorated with shallow flutes on one end is dated into the earlier phase of the Late La Tène period. It was discovered in Imrijevc. Few fragments of the Late La Tène pottery were also found there and they suggest the existence of a settlement at that site. Such fibulae are particularly abundant on settlements and cemeteries of Scordisci, and they serve as counterpart of the Nauheim fibula that is more frequent in the western distribution area of the La Tène culture. Bronze fibula of the Jezerine type (variant "a") found in Bilač belongs to the late phase of the Late La Tène period, that is to the end of the 1st century BC. Its foot is not perforated and the arch has an interesting transition directly to the needle, without any spiral.

The finds presented in this paper show continuous presence and development of the La Tène Culture in the area of the Požega Valley. The discovery of the grave in Velika with large number of the Early La Tène grave goods, as well as accidental find of the bronze zoomorphic fibula with duck's head from Bilač are very important for understanding of the process of the early latinization and its relation to the late Hallstatt culture of the southern Pannonia. The finds from Velika document the Early La Tène female costume of the mid 4th century BC. Some objects, like silver plaited bracelets, indicate some continuity of the traditions of the Early Iron Age, while plate fibula of the Sanski Most type illustrate the connection of the Požega valley with the area of the Donja Dolina – Sanski Most Culture that was already present in the Early Iron Age and well documented in tumuli graves near Kaptol. The grave from Velika indicates presence of individuals or small Celtic groups in foreign, Late Hallstatt, Pannonian environment of the 4th century BC. The permanent Celtic settlement in the area of the central Danubian area occurred around 300 BC, in the late phase of the Early La Tène period. At that time, the Celts that arrived in this area formed the tribal conglomerate of Scordisci, together with the autochthonous Pannonian population. The central area of Scordisci was in Srijem, southern Bačka and northern Serbia. Scordisci probably also settled the area of the Požega Valley, since the border of their area of settlement, according to current data, went from the river Sava, up the river Orłjava and then along the eastern edge of the Slavonian Mountains. The Požega Valley is connected with the area along Sava by the river Orłjava. It seems that the La Tène influences came up that river, which is documented by the La Tène finds connected to Scordisci that were discovered on the sites like Malino and Zbijeg in the valley of the river Sava, near Slavonski Brod.

Pliny the Older wrote that Scordisci live "in front of Mons Claudius, while Taurisci live behind that mountain", thus defining the border between Scordisci and Taurisci, that is the western border of the area of Scordisci. Many mountains were identified as Mons Claudius: Fruška Gora in Srijem, Moslavačka Gora as well as mountains Ivančica, Medvednica and Kalnik that form mountain range in north-western Croatia. However, it seems that Mons Claudius is mountain range of Papuk and Psunj that form natural barrier between the eastern and central Croatia. Therefore,

the Požega Valley was probably inhabited by Scordisci. Since Mons Claudius is also mentioned as the location of the battle between Tiberius and the rebels during the Pannonian-Delmatian uprising in 7 AD, we have to presume more complex ethnic structure of this area. We also presume that Tiberius fought against Pannonians in 12 BC in the same area. Describing that event Dion Cassius says that "Pannonians were armed as Scordisci", who were Roman allies in that conflict. It seems that antique written sources confirm rather complex ethnographic structure in the Požega Valley and the valley of the river Sava around present Slavonski Brod. That is also confirmed by results of excavations of the Late Iron Age settlement in Kupino near Slavonski Brod. Most of pottery on that site is hand thrown, while the characteristic wheel thrown La Tène pottery is rare. The Roman military diploma found in the river Sava was awarded to Liccaius, member of the Breuci tribe, who after the army service returned to his homeland. That confirms that the area around Slavonski Brod was inhabited by Breuci who belonged to the larger group of Pannonian tribes. The antique sources and analysis of material remains suggest that the area around Slavonski Brod as well as the Požega Valley was inhabited by Celtic tribe of Scordisci and Pannonian tribe of Breuci with domination of the La Tène material culture. Further investigation in cemeteries and settlements will shed more light on the interrelations between Scordisci and indigenous Pannonian element. The reason why Scordisci were interested in the Požega Valley and settled there could have been layers of graphite on the northern and western slopes of Psunj and southern parts of Papuk, from Brusnik near Pakrac to Velika and Kaptol. Graphite was extensively used in the pottery production of Scordisci. Some items of the La Tène culture from more distant areas, such as fibula of the Jezerine type found in Bilač, could also reach the Požega Valley through direct contacts with the valley of the river Sava around Slavonski Brod, since that river was natural communication that connected the central Danubian area with the southeastern Alpine region and northern Italia. It seems that the later border between the two Roman provinces, Upper and Lower Pannonia respected borders of the Late Iron Age, and that the western border of the area of Scordisci went from the river Sava, along the lower part of the river Orłjava, and then along the mountain range of Psunj and Papuk.

Translated by H. Potreblica

POPIS TABLI

Tabla 1: Velika (prema D. Sokač-Štimac, 1984)

Tabla 2: Velika (prema D. Sokač-Štimac, 1984)

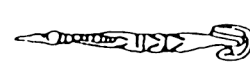
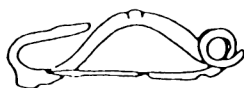
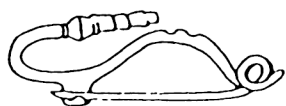
Tabla 3: Velika (crtala M. Bezić)

Tabla 4: Velika (crtala M. Bezić)

Tabla 5: Gradac, Klasje i Babišnjača (crtala M. Bezić)

Tabla 6: Frkljevci 1-2; Gradac, Babišnjača (crtala M. Bezić)

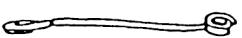
Tabla 7: Vučjak Kamenski 1-2; Bilač 3; Imrijevc 4; Gradac, Klasje 6 (crtala M. Bezić)

1

2

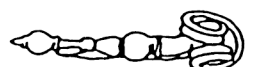
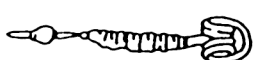
3

4

5

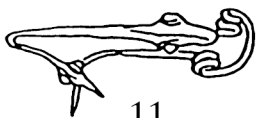
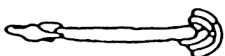
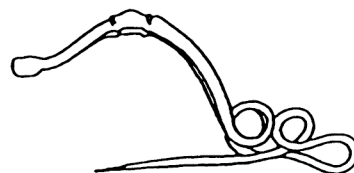
6

7

8

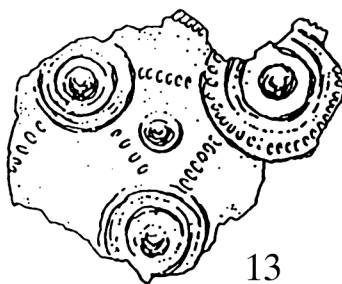
9

10

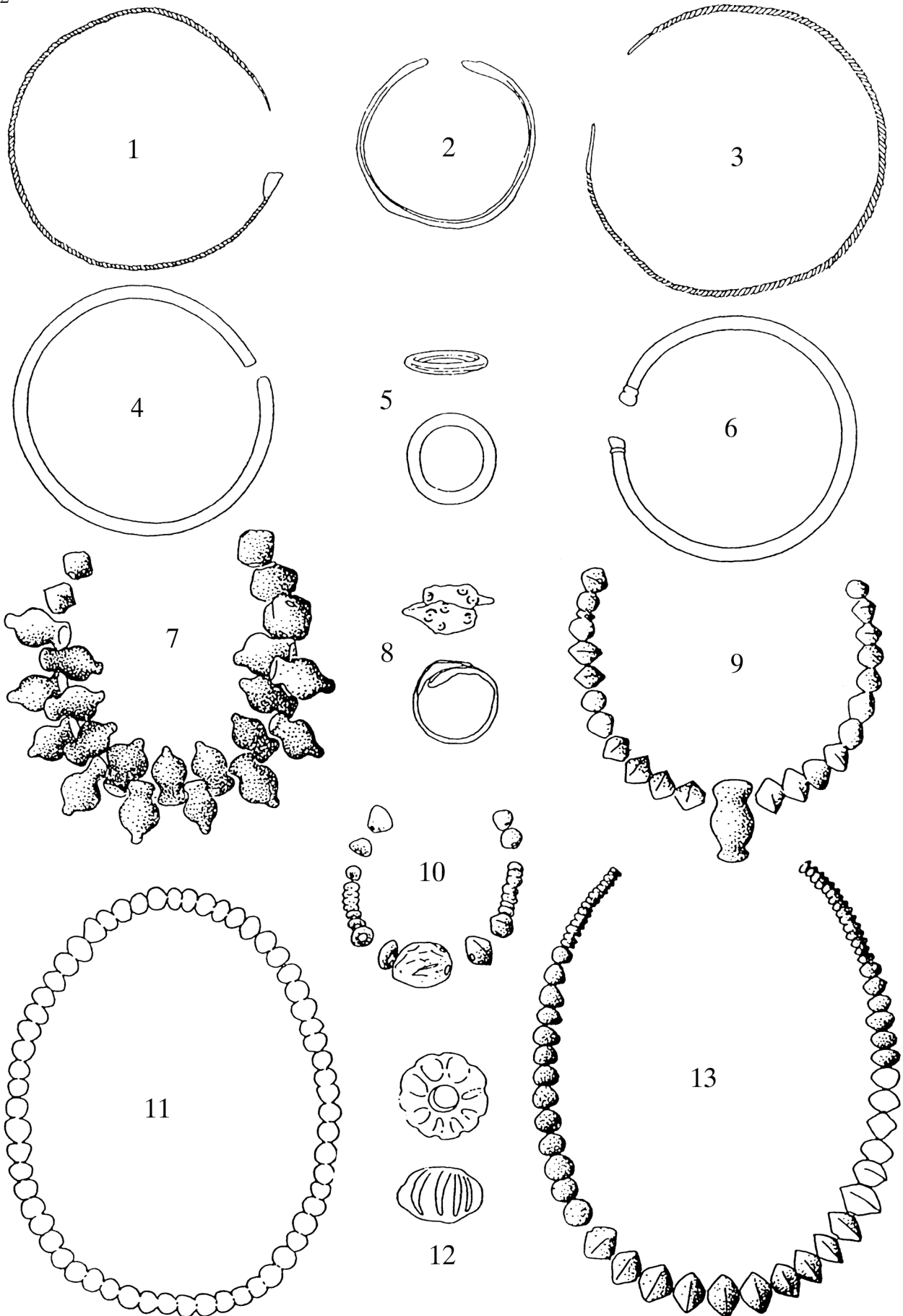
11

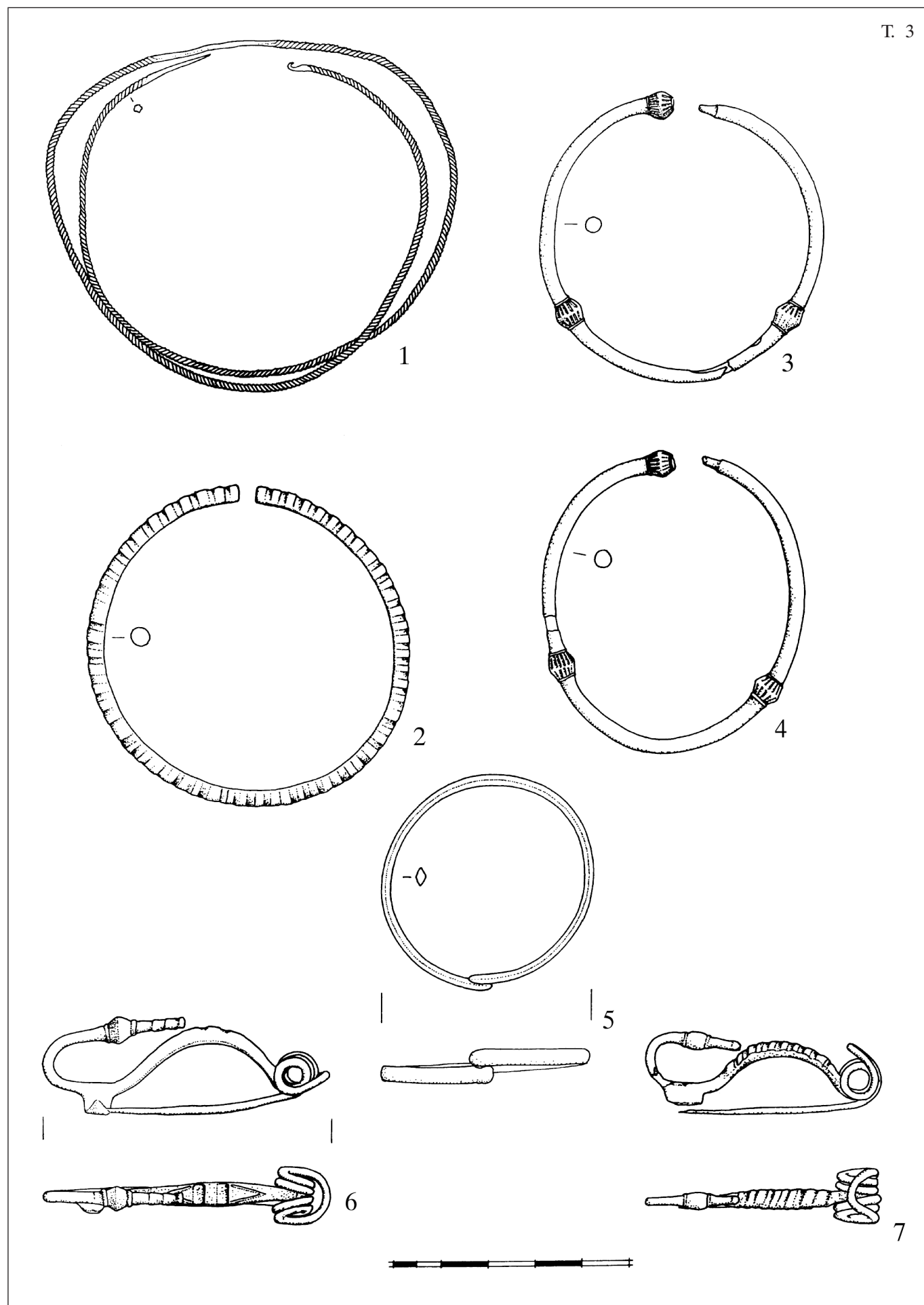
12

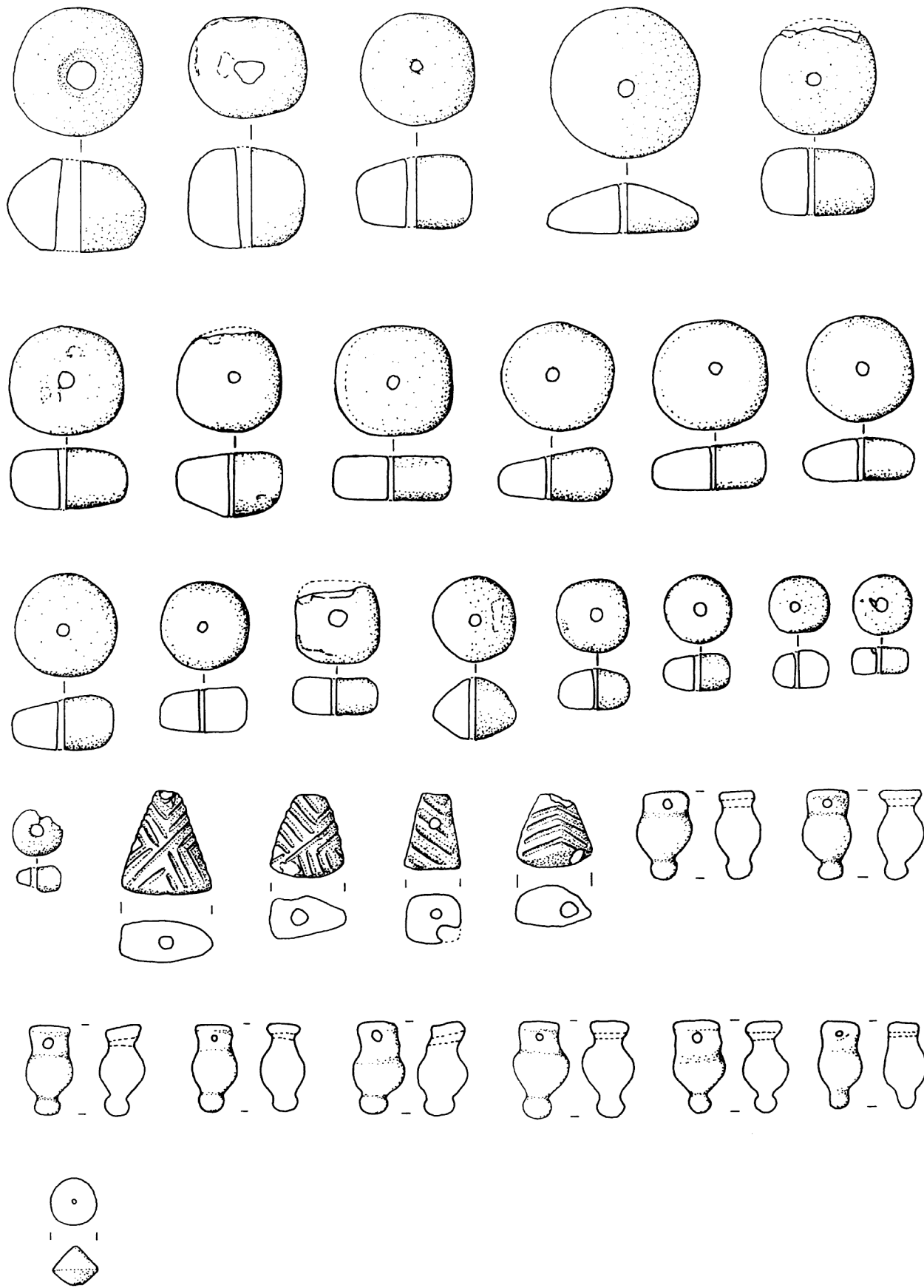
13

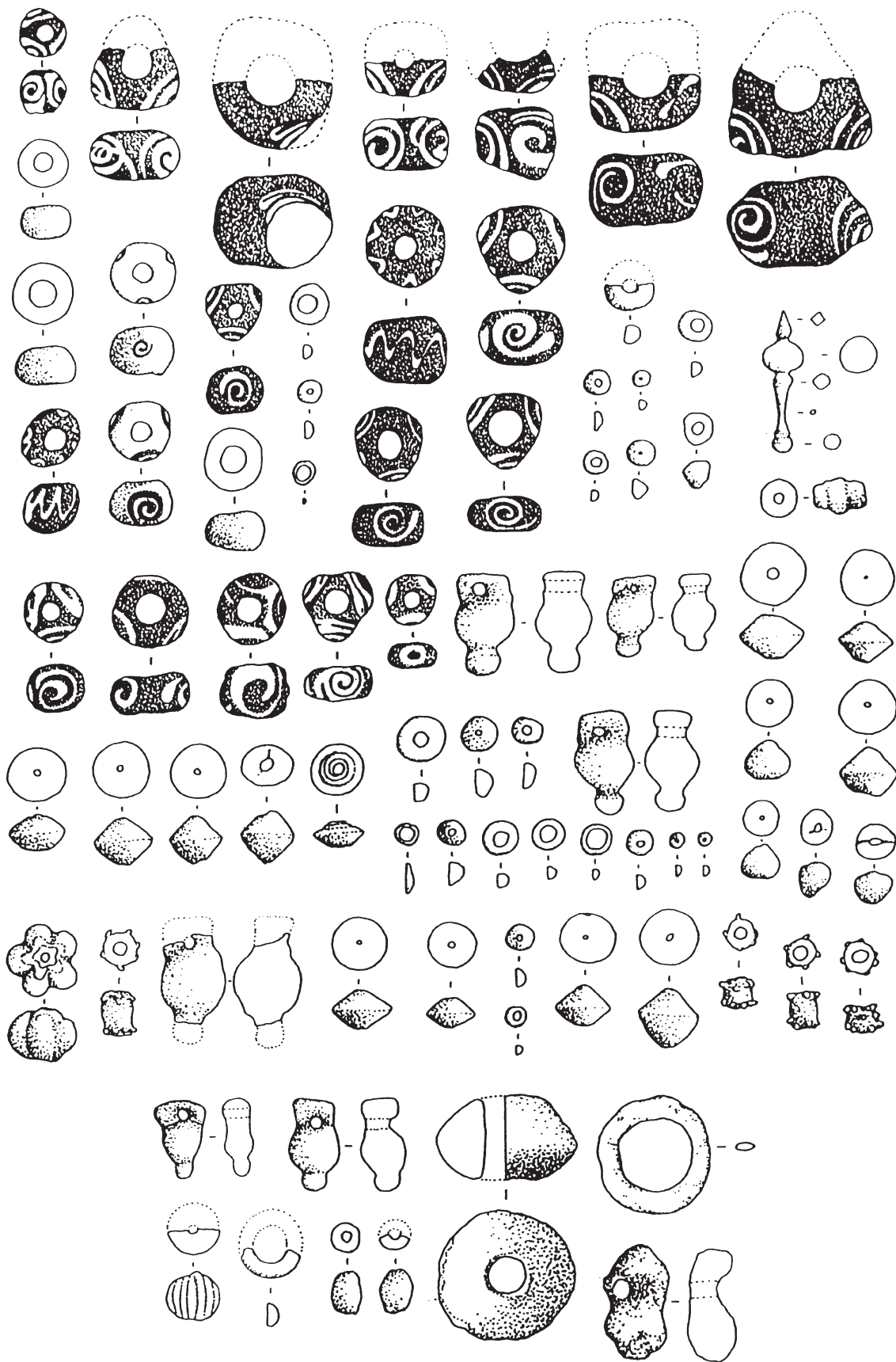
T. 2

T. 4

T. 6

